

บทที่ ๓

รามัญนิกายในประเทศไทย

บทนี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอรามัญนิกายในประเทศไทย ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเข้ามาสู่ประเทศไทยของรามัญนิกาย การศึกษา การปกครองของรามัญนิกายในประเทศไทย ธรรมเนียมของรามัญนิกายในประเทศไทย และรามัญนิกายในปัจจุบัน โดยแยกประเด็นไว้ดังนี้

๓.๑ การเข้ามาสู่ประเทศไทยของรามัญนิกาย

จากหลักฐานในพงสาวดารและตำนานต่าง ๆ ของไทย เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานมูลศาสนา ศาสนวงศ์ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าไทยได้รับพุทธศาสนาจากลังกาผ่านมอญที่เรียกว่า “รามัญนิกาย” เข้ามาเผยแพร่ตั้งแต่สมัยสุโขทัย บางครั้งพระภิกษุชาวไทยได้เดินทางไปยังอาณาจักรมอญ บวชแปลงใหม่ตามลัทธิวิธีของรามัญ แล้วอยู่เรียนพระธรรมวินัยในอาณาจักรนั้น จนมีความรู้ความสามารถแล้วจึงกลับมาเผยแพร่พุทธศาสนาตามอย่างลัทธิรามัญในประเทศไทย บางครั้งพระมหากษัตริย์ไทยก็ส่งราชทูตออกไปยังอาณาจักรรามัญ แล้วขอบวชอีกครั้งหนึ่งในสำนักของพระอุทุมพรมหาสามี และได้อยู่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมที่นั่น ต่อมาพระมหาสามีอุทุมพรได้ส่งพระสุมนเถระให้แก่พระเจ้าธรรมราชาแห่งสุโขทัย ตามที่พระองค์ทรงขอ เพื่อไปทำสังฆกรรมทุกอย่างในกรุงสุโขทัย^๑ เมื่อมาถึงสุโขทัยแล้วได้ทำการผูกพัทธสีมาและบวชพระสงฆ์ที่สุโขทัยตามแบบรามัญนิกาย^๒

ตามตำนานมูลศาสนา ปรากฏว่าพุทธศาสนาแบบรามัญนิกายได้เข้ามาประดิษฐานในกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง พ.ศ. ๑๘๕๓-๑๘๖๒) กล่าวคือ หลังจากที่พระสุมนเถระมาอยู่สุโขทัยได้ระยะหนึ่งแล้ว ได้กลับไปยังอาณาจักรรามัญอีก และได้้นำพระภิกษุชาวสุโขทัยจำนวน ๘ รูป ไปบวชใหม่และอยู่เรียนพระพุทธศาสนาที่นั่นด้วย

^๑ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย ร.ค.ท.แสง มนวิฑูร, (พระนคร : มิตรนาการพิมพ์, ๒๕๑๐), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^๒ พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, ตำนานมูลศาสนา แปลโดยสุด ศรีสุมวงศ์ และพรหมมาลา อ่างใน พระมหาบุญช่วย สรวโน, คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๔๓.

ครั้งเมื่อกลับมาถึงกรุงสุโขทัยแล้ว พระสงฆ์ทั้ง ๘ รูป ได้แยกย้ายกันไปเผยแผ่พุทธศาสนาแบบรามัญนิกาย หนึ่งในจำนวนนั้นคือ พระปิยทัสสี ซึ่งได้นำพุทธศาสนารามัญนิกายเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา^๓ นอกจากตำนานมูลศาสนาและตำนานทางพุทธศาสนาอื่น ๆ แล้ว ไม่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่นที่แน่นอนว่าได้มีการนำพุทธศาสนารามัญนิกายเข้ามาในประเทศไทยเมื่อใดและอย่างไร หลังจากนั้นพุทธศาสนารามัญนิกายจะได้เป็นที่แพร่หลายมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. ๒๑๑๒-๒๑๓๓) จึงปรากฏหลักฐานว่ามีพระเถระมอญเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา พร้อม ๆ กับครุฑรามัญที่อพยพเข้ามาเป็นครั้งแรกในสมัยอยุธยา นับแต่นั้นมาพุทธศาสนารามัญนิกายก็ประดิษฐานอย่างมั่นคงในประเทศไทย ได้มีผู้สืบลัทธินิกายต่อ ๆ มา ซึ่งมีทั้งบุตรหลานของพวกที่อพยพเข้ามาอยู่ก่อนและทำการบวชเรียนในประเทศไทย และพระสงฆ์รามัญที่อพยพเข้ามาใหม่ ดังเช่นในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งเป็นสมัยที่มีพระสงฆ์รามัญอพยพเข้ามาจำนวนมากสมัยหนึ่ง เนื่องจากในสมัยนั้นพระเจ้าอลองพญาได้โปรดให้ทำการกวาดล้างพระสงฆ์มอญซึ่งถูกกล่าวหาว่าทำมกคลประเจียด ตะกรุดลงเลขยันต์กันอาวุธให้ชาวมอญ ทำให้ชาวมอญพากันมีกำลังใจกล้าหาญในการทำสงครามกับพระองค์ พระสงฆ์มอญจึงพากันแตกตื่นและอพยพหนีไปยังที่ที่ปลอดภัย เช่น กรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองชายแดน เป็นต้น^๔

การเข้ามาของรามัญนิกายพร้อมกับการเมืองและมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมืองดังนี้คือการเข้ามาเมืองไทยเป็นหมู่ใหญ่ครั้งแรกของชาวมอญนั้น คาดว่าคงจะเข้ามาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๑๒๓ คือเมื่อสมัยสมเด็จพระนเรศวรเสด็จนำกองทัพขึ้นไปช่วยพระเจ้าหงสาวดีเมื่อพระเจ้าอังวะเป็นกบฏ พระเจ้าหงสาวดีไม่วางพระทัย ทรงวางอุบายให้พระมหาอุปราชซึ่งรักษากรุงหงสาวดีอยู่ กำจัดสมเด็จพระนเรศวร แต่พระยาเกียรติ พระยาราม พร้อมด้วยพระมหาเถระคณ้องผู้เป็นอาจารย์และชาวมอญเมืองแครงได้พากันไปกราบทูลให้สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบ สมเด็จพระนเรศวรจึงไม่เสด็จไปกรุงหงสาวดีและประกาศอิสรภาพ จากนั้นก็ทรงรวบรวมครอบครัวไทยที่ถูกกวาดต้อนไป เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งแรกและชาวมอญที่สวามิภักดิ์ตามเมืองรายทางมาด้วยประมาณหนึ่งหมื่นคนเศษกลับกรุงศรีอยุธยา เมื่อถึงกรุงศรีอยุธยาได้ทรงตั้งพระมหาเถระคณ้องเป็นพระสังฆราช อยู่ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรวิหารในกำแพงเมือง ส่วนพระยาเกียรติ พระยารามมีตำแหน่งยศพระราชทานพานทอง ควบคุมชาวมอญที่เข้ามาด้วยตั้งบ้านเมืองอยู่ที่ตำบลบ้านขมิ้น วัดขุนแสน

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒-๔๕.

^๔ “พงสาวดารมอญพม่า”, ใน ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๑, (พระนคร : กรุสกา, ๒๕๐๖), ๒ : ๑๑๕.

ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับตลาดหัวรอ อำเภอพระนครศรีอยุธยา^๕ จะเห็นได้ว่ารามัญนิยาย หมายถึง พระสงฆ์ มอญ คือ พระอาจารย์มหาเถรคันฉ่อง พร้อมด้วยพระยาราม พระยาเกียรติ ซึ่งเป็นสานุศิษย์ ช่วย ให้ชาติไทยอยู่รอด ช่วยให้สมเด็จพระนเรศวรพ้นจากการถูกจับประหารชีวิต ตามพระคำริ ของพระเจ้าหงสาวดี ทั้งนี้เพราะพระเจ้าหงสาวดีมิได้ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ถ้า พระมหาเถรคันฉ่องไม่นำพระยาราม พระยาเกียรติ เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระนเรศวรถวายพระพร และทูลตามความซึ่งพระเจ้าหงสาวดีทรงคิดและรับสั่ง ก็ไม่แน่ว่าสมเด็จพระนเรศวรจะพ้น จากการถูกจับประหารชีวิตหรือไม่

ดังพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ หน้า ๒๓๓ กล่าวถึงพระยาเกียรติ พระยารามสวามีภักดีในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช มีความโดยละเอียดว่า ฝ่าย พระเจ้าหงสาวดีนั้นมิได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ดำริว่า พระนเรศวรประกอบไปด้วยปัญญาหลัก แหกหลักซึ่ง ทั้งการสงครามก็องอาจกล้าหาญ นานไปเห็นจะเป็นเสี้ยนหนามศัตรู ต่อเมืองหงสาวดี เป็นมั่นคง จำจะคิดเทครัวอพยพหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงมาไว้เป็นกำลังในเมืองหงสาวดี การศึกพระนเรศวรก็จะถอยกำลังลง ครั้นดำริแล้วจึงตรัสให้นันทสุกับราชสังครา ถือพล ๑๐,๐๐๐ ไปตั้งขังนางอยู่ ณ เมืองกำแพงเพชร นันทสุกับราชสังคราก็ยกไปตั้งทำการอยู่ ณ เมืองกำแพงเพชร ตามรับสั่ง ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีก็คิดเป็นอุบายให้มีสุภอักษรไปถึงพระนเรศวรว่า บัดนี้ กรุงรัตนบุรีอังวะ เป็นขบถแข็งเมืองต่อพระนครหงสาวดี ให้เชิญพระนเรศวรมาช่วยการสงครามตีกรุงรัตนบุรีอังวะ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าแจ้งดังนั้นสำคัญว่าจริง ก็เสด็จลงไปทูลลาสมเด็จพระราชบิดา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็บัญชาตาม สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็กราบถวายบังคมลาขึ้นมายังเมือง พิษณุโลก จึงกำหนดให้ตรวจเตรียมพลณกรจลาเครื่องแสนหนึ่ง ช้างเครื่อง ๘๐๐ ม้า ๑,๕๐๐ ใ้ไว้ให้พร้อม ณ วันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก (พ.ศ.๒๑๐๘) เพลา ๑๑ ทุ้ม ๕ บาท ประกอบด้วยเพชรฤกษ์ เสด็จทรงพระคชาธาร พร้อมด้วยพยุหแสนยากร ทอดพระเนตรเห็น พระสารีริกธาตุเสด็จปาฏิหาริย์แต่บุรพทิศ ผ่านพระคชาธารไป โดยปัจฉิมทิศ เท้าผลมะพร้าวปก แล้ว จึงเสด็จยาตราทัพออกไปโดยประตูละแ่น ไปถึงตำบลวัดยม ท้ายเมืองกำแพงเพชร เวลาบ่าย ๕ โมง เกิดวาทพายุฝนตกห่าใหญ่ แผ่นดินไหวเป็นอัศจรรย์ ครั้นรุ่งขึ้นก็ยกทัพหลวง เสด็จไปถึงเมืองกำแพงเพชร ตั้งประทับแรมอยู่ตำบลหนองปลิง ๑ เว้น แล้วก็ยกไปโดยทาง เชียงทอง กุมตเหมาะ

ฝ่ายสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า เสด็จยกพยุหแสนยากรไปถึงเมืองแครง ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑ ค่ำ ขณะนั้นรู้ข่าวไปถึงซำแกยกยอถ่าง เข้าเมืองแครงให้ปลัดเมืองออกมาทูลว่า

^๕ กรมศิลปากร, มอญที่เกี่ยวกับไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒), หน้า ๕๓ .

ขอเชิญเสด็จพักพลอยู่แต่นอกเมืองแครงก่อน สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็ให้พักพลอยู่ใกล้
อารามพระมหาเถรคันฉ่อง แล้วตรัสให้ข่าวขึ้นไปถึงพระเจ้าหงสาวดีว่ายกทัพมาถึงเมืองแครง
แล้ว พระเจ้าหงสาวดีทราบดังนั้น มีความยินดีว่าครั้งนี้สมควรแล้ว จึงให้จัดกองทัพหนึ่ง
ออกไปข่มไว้ต่อทางพระนเรศวรจะขึ้นมานั้น ไกลเมืองหงสาวดีวันหนึ่ง แล้วตรัสให้พระยาเกียรติ
พระยารามลงไปรับ ถ้าพระนเรศวรยกล่วงขึ้นมาถึงแล้ว เราจะยกทัพหลวงออกดีทูล
ให้พระยาเกียรติ พระยารามเอากองทัพทั้งนี้ตีกระหนาบหลัง จับเอาพระนเรศวรประหารชีวิต
เสียให้จงได้ เมืองหงสาวดีจึงจะเป็นอิสรภาพไปศาลกว่านครทั้งปวง พระยาราม พระยาเกียรติ
กราบถวายบังคมลายกทัพไปเมืองแครง ก็ทูลสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าว่า พระเจ้าหงสาวดี
ให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองนี้มารับเสด็จขึ้นไป ทูลเล่าดังนั้นแล้วก็ถวายบังคมลาไป
นมัสการพระมหาเถรคันฉ่องฟังทุกประการ พระมหาเถรคันฉ่องแจ้งดังนั้น มีใจกรุณา
แก่สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าเพื่อว่าหาความผิดมิได้ อนึ่ง ด้วย พระราชกฤษฎาภินิหารบารมี
สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า จะได้บำรุงพระบวรพุทธศาสนา อาณาประชาราษฎร์ให้ถาวรวัฒนา
สืบไป ครั้นพลบค่ำก็พาพระยาราม พระยาเกียรติเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า แล้วถวาย
พระพรว่า พระยาราม พระยาเกียรตินี้เป็นสานุศิษย์รูปมาบอกว่า พระเจ้าหงสาวดีคิด
ประทุษร้ายต่อพระองค์สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าแจ้งดังนั้นก็ตรัสถามพระยาราม พระยาเกียรติ
ว่าเหตุผลประการใดพระเจ้าหงสาวดีจึงคิดจะทำร้ายเรา พระยาราม พระยาเกียรติ ก็กราบทูล
ตามความ ซึ่งพระเจ้าหงสาวดีคิดและสั่งนั้นถวายทุกประการ^๖

สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าได้ทรงทราบก็น้อยพระทัย คิดอาฆาตแก่พระเจ้าหงสาวดี
จึงตรัสแก่พระมหาเถรคันฉ่องว่า ซึ่งพระผู้เป็นเจ้าเมตตาบอกเหตุการณ์แก่ข้าพเจ้าทั้งนี้ พระคุณนั้น
หาที่สุดมิได้ อันพระผู้เป็นเจ้าจะอยู่ในเมืองมอญนี้ พระเจ้าหงสาวดีแจ้ง อันตรายก็จะมีเป็น
มั่นคง ข้าพเจ้านำพระผู้เป็นเจ้ากับพระยาเกียรติ พระยาราม และญาติโยมทั้งปวงลงไปอยู่
ณ กรุงศรีอยุธยา จะได้กระทำปฏิการสนองคุณพระผู้เป็นเจ้า และปลุกเลี้ยงพระยาเกียรติ
พระยารามด้วย พระมหาเถรคันฉ่องกับพระยาทั้งสองก็ยินยอมพร้อมด้วยพระราชบริพา
รสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็ตรัสแก่มุขมาตยาโยธาหาญทั้งปวงว่า เราหาความผิดมิได้ ซึ่ง
พระเจ้าหงสาวดีคิดร้ายต่อเราก่อนนั้น อันแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา กับแผ่นดินหงสาวดีขาด
จากทางพระราชไมตรีกัน เพราะเป็นอกุศลกรรมนิยมสำหรับที่จะให้สมณพราหมณาประชาราษฎร์
ได้ความเดือดร้อน แล้วพระหัตถ์ก็ทรงพระสุวรรณภิงคาร หลังอุทกธาราลงเหนือพื้นพสุธาคล
จึงออกพระโอรสผู้ตรัสประกาศแก่เทพยเจ้าทั้งหลาย อันมีมหิทธิฤทธิ์และทิพจักขุ ทิพโสตร ซึ่งสถิต

^๖ วัดอรุณราชวราราม, ความรู้เรื่องมอญ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วังอักษร, ๒๕๕๒),

อยู่ทุกทิศทุกทางเป็นทิพยยาน ด้วยพระเจ้าหงสาวดีมิได้ตั้งอยู่โดยคลอง สุจริตมิตรภาพ ขัตติยประเพณี เสียสามัคคีธรรม ประพฤติพาลทุจริต คิดจะทำอันตรายแก่เรา ตั้งแต่วันนี้ไป กรุงศรีอยุธยา กับเมืองหงสาวดีมิได้เป็นปถพีเดียวกันแต่ก่อน ขาดจากกันตั้งแต่วันนี้ไป ตราบเท่า กัลปาวสาน ครั้นมีพระราชบริหารประกาศเป็นนิททาอุทฺทหพระมหานคร เสร็จแล้วก็มีพระราชโองการ ตรัสสั่งท้าวพระยามุขมนตรีทั้งปวงว่า เราจะยกกลับไปพระนครครั้งนี้จะพาพระมหาเถรคันฉ่อง และญาติโยม กับพระยาราม พระยาเกียรติไป แล้วจะตีกวาดครัวรามัญเมืองราชทางไปด้วย ครั้น ณ วันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ เพลา ๑๑ ทุ่ม ให้เอาพระคชาธารเข้าเทียบเกยทอดพระเนตรเห็น พระบรมสารีริกบรมธาตุ เสด็จปาฏิหาริย์แต่ปัจฉิมทิศ ฝ่ายพระคชาธารไปโดยบุรพทิศ จึงเสด็จพยุหยาตราท้าวออกจากเมืองแครง พระมหาเถรคันฉ่อง พระยาราม พระยาเกียรติ และญาติโยมก็มาโดยเสด็จ ฝ่ายนายทัพนายกองทั้งปวงก็แยกย้ายกันตีครัวต้อนครัวราชทางมาได้ประมาณ ๑๐,๐๐๐ เศษ ครั้นถึงฝั่งแม่น้ำสะโตงก็ให้เที่ยวเก็บเรือหาไม้ผูกพวงแพเร่งข้ามครอบครัว รื้อพลช้าง ม้าถึงปากสินแล้ว ก็ให้พาเรือทำลายแพเสีย

พอพระเจ้าหงสาวดีแจ้งก็ให้พระมหาอุปราชถือพล ๑๐๐,๐๐๐ สุระกำมาเป็นกองหน้า ตามมาถึงแม่น้ำสะโตง ปากหนึ่งสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็ให้นายทัพ นายกองนำพระมหาเถรคันฉ่องกับครอบครัวรีบยกไปก่อน แต่พระองค์กับทหารจำลอง ๑๕,๐๐๐ นั้นรออยู่ริมฝั่ง จึงทอดพระเนตรไปเห็นสุระกำกองหน้า ไล่เสื่อสีแดงยื่นช้างอยู่ริมฝั่ง ตรัสให้ ทหารเอาปืนหามเล่นและนกสับคาบชุดยิงระดมไป ทหารก็ยิงระดมไปเป็นอันมากก็ได้ถึง จึงสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็ทรงพระแสงปืนนกสับ ยาว ๘ กีบ ยิงไปต้องสุระกำตายตก จากคอช้าง รื้อพลมอญทั้งนั้นเห็นอัศจรรย์ ด้วยแม่น้ำนั้นกว้างเหลือกำลังปืน กลัวพระเดชเดชาานุภาพและ พระมหาอุปราชมีอาจจะตามมาก็เลิกทัพกลับไป

สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็เสด็จยกมาโดยทางเมืองกาญจนบุรี ครั้นถึง พระนครศรีอยุธยา ก็กราบทูลรายงานว่าเรื่องยุดคดีทั้งปวงถวายให้ทราบทุกประการ สมเด็จพระราชบิดา แจ้งดังนั้น ก็ตรัสว่าเรามีได้มีสิ่งผิด พระเจ้าหงสาวดีมิได้ตั้งอยู่ในคลองธรรม เสียสัตยานุสัย ประพฤติพาลทุจริตอริสัจจาร เป็นวิสมโลกต่อเราฉะนั้น ก็เพราะผลวิบากแห่งสัตว์ เป็นสำหรับ กาลกลียุค ตั้งแต่นี้ไปมอญกับไทยจะเป็นปรปักษ์แก่กัน สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าก็กราบทูลว่า ถึงมาตราพระเจ้าหงสาวดีจะยกพยุหแสนยากรมาสักเท่าใด ๆ ก็มิได้เกรง ข้าพเจ้ามีแต่ชีวิต จะสนองพระคุณมิให้เคือง ฝ่ายพระบาท สมเด็จพระราชบิดากับสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ดำริการกัน เสร็จแล้ว จึงโปรดให้พระมหาเถรคันฉ่องอยู่วัดมหาธาตุ เป็นสมเด็จพระอริยวงศญาณปรีชัตวรา สัมมราชาธิบดี ศรีสมณุตมาปรีนายก ติปิฎกธราจารย์ สฤณดิชัตติสารสุนทร มหาคณฤศร อุตรวามคณสังฆาราม คามวาสี สถิตอยู่ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร พระอารามหลวง ทรงถวาย

สัปทนกรซิงคานหาม คนหาม จันทน์นิภักตร์เครื่องสมณบริขารต่าง ๆ และซึ่งสมเด็จพระวันรัต สังฆราชคามวาสีเดิมนั้น โปรดให้ว่าแต่คณะปิกษ์ได้เป็นฝ่ายขวา และคณะคามวาสีซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ คณะ จำเดิมแต่นั้นมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ฝ่ายพระยาเกียรติ พระยาราม ก็พระราชทานเจียดทอง เติมน้ำทอง กระบี่บังทอง เงินตรา เสื้อผ้าพรรณนุ่งห่ม และเครื่องอุปโภค บริโภคเป็นอันมาก และครอบครัวมอญซึ่งกวาดมานั้นก็พระราชทานให้พระยาราม พระยาเกียรติ ควบคุมว่ากล่าวด้วย และพระยาราม พระยาเกียรตินั้นก็ให้อยู่ตำบลบ้านขมิ้น วัดขุนแสน ญาติโยม พระมหาเถรคณฺถ์นั้นให้อยู่ตำบลบ้านหลังวัดนก แล้วสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า กราบถวายบังคมลาขึ้นมายังเมืองพิษณุโลก เสด็จเข้าไปถวายนมัสการพระชินราช พระชินสีห์ จึงทรงพระราชอุทิศศรัทธาเปลื้องเครื่องสุวรรณลงการขัดตียาภรณ์ออกกระทำสักการบูชา แล้วเสด็จออกพร้อมด้วยมุขมาตยมนตรี^๕

สรุปได้ว่า ชาวมอญได้นำพุทธศาสนาแบบของตนเข้ามาในประเทศไทยพร้อม ๆ กับการอพยพ ดังจะเห็นได้จากการอพยพครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ได้มีพระเถระมอญชั้นผู้ใหญ่ คือ พระมหาเถรคณฺถ์และพระภิกษุสามเณรรามัญอื่น ๆ ร่วมขบวนอพยพเข้ามาด้วย สมเด็จพระมหาธรรมราชา โปรดเกล้าฯพระราชทานที่สำหรับสร้างวัดถวายคณะสงฆ์รามัญนั้น และทรงตั้งพระมหาเถรคณฺถ์ให้เป็นพระราชาคณะเจ้าคณะสงฆ์รามัญเพื่อปกครองพระสงฆ์รามัญด้วยตนเอง หลังจากนั้นคงมีพระสงฆ์รามัญอพยพเข้ามาอีกเรื่อย ๆ พร้อม ๆ กับการอพยพของชาวมอญที่เป็นฆราวาสทั่วไป เพราะความเดือดร้อนจากนโยบายการปกครองของพม่า มิได้เกิดเฉพาะกับราษฎรทั่วไปเท่านั้น แม้แต่พระมอญ พม่าก็มีได้ละแ่ว ดังจะเห็นได้จากการกระทำของพระเจ้าันนทบุเรงที่จับพระมอญสี่ก้อออกมาเป็นทหาร หรือในสมัยพระเจ้าอลองพญา พระองค์ก็ได้สั่งจับพระมอญมาประหารชีวิตเป็นจำนวนมากดังได้กล่าวแล้ว เป็นเหตุให้พระมอญพากันอพยพหนีไปยังดินแดนที่สงบกว่าคือกรุงศรีอยุธยา

พระสงฆ์รามัญเมื่ออพยพเข้ามาแล้ว ได้แยกย้ายไปอยู่ตามวัดในบริเวณที่มีชาวมอญตั้งบ้านเรือนอยู่ ในบางแห่งที่ยังไม่มีวัดมอญ ชาวมอญในหมู่บ้านนั้นก็ได้ร่วมใจกันสร้างขึ้นให้เป็นวัดมอญประจำหมู่บ้าน เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาและเป็นที่บวชเรียนของกุลบุตรชาวมอญในหมู่บ้านนั้น พุทธศาสนาแบบรามัญนิกายจึงประดิษฐานอย่างมั่นคงในประเทศไทยตั้งแต่นั้นมา^๕

^๕เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔-๓๕.

^๕สุภรณ์ โอเจริญ, มอญในเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

๓.๒ การศึกษาของรามัญนิกายในประเทศไทย

การศึกษาพระปริยัติธรรมฝ่ายรามัญนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า “ยังมีหลักสูตรสำหรับสอบเปรียญมอญอีกอย่างหนึ่งจะอนุโลมตามหลักสูตร ซึ่งมีมาในรามัญประเทศแต่โบราณ หรือมากำหนดขึ้นใหม่ในประเทศนี้ ขอนี้หาทราบไม่ กำหนดโดยนิยมนว่า พระมอญนั้นศึกษาพระวินัยเป็นสำคัญ จึงสอบแต่คัมภีร์พระวินัยปิฎก เดิมกำหนดเป็น ๓ ประโยค ภายหลังเพิ่มประโยคขึ้นอีกประโยคหนึ่ง จึงรวมเป็น ๔ ประโยค

ประโยคที่ ๑ สอบคัมภีร์อาทิกรรม หรือปาจิตติย แล้วแต่นักเรียนจะเลือก เข้าใจว่าแต่เดิมถ้าแปลได้ประโยคหนึ่ง ก็ได้เป็นเปรียญ ครั้นตั้งประโยค ๔ ขึ้น จึงกำหนดว่า ต้องสอบประโยคที่ ๒ ได้ด้วย จึงนับว่าเป็นเปรียญ

ประโยคที่ ๒ สอบคัมภีร์มหาวรรค หรือจุลวรรคแล้วแต่นักเรียนจะเลือก สอบได้นับว่าเป็นเปรียญจัตวา เหมือนเปรียญไทย ๓ ประโยค

ประโยคที่ ๓ สอบคัมภีร์บาลีมุตตกวินัยวินิจัยสังคหะ เรียกกันโดยย่อว่า บาลีมุต สอบได้นับเป็นเปรียญตรี เสมอเปรียญไทย ๔ ประโยค

ประโยคที่ ๔ สอบคัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา สอบได้เป็นเปรียญโท เสมอเปรียญไทย ๕ ประโยค”^๕

ประมวลความจากอธิบายต่าง ๆ ดังยกมาข้างต้น ก็พอจะสรุปได้ว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมและการสอบไล่ปริยัติธรรมของพระสงฆ์ฝ่ายรามัญ คงจักได้มีมาแต่ครั้งกรุงเก่าแล้ว เพราะพระสงฆ์รามัญได้ตั้งเป็นหลักฐานมาตั้งแต่ครั้งนั้นแล้ว ฉะนั้น การศึกษาและการสอบไล่ปริยัติธรรมจึงคงอนุวัตตามอย่างพระสงฆ์ไทย แต่มีหลักสูตรสำหรับสอบเรียนสำหรับเป็นอีกอย่างหนึ่งต่างหากดังกล่าวแล้ว หรือถ้าจะต่ำกว่าครั้งกรุงเก่าลงมา ก็คงมีขึ้นในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นมั่นคง เพราะปรากฏว่า พระรามัญมุนี (ยิ้ม) เจ้าอาวาสวัดบวรเมษนาคามย์ รูปที่ ๓ ได้เป็นเปรียญรามัญ ๔ ประโยค มาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๓ แล้ว” (แต่ในอธิบายเรื่องการสอบพระปริยัติธรรม ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า “พระรามัญมุนี (ยิ้ม) เป็นเปรียญ ๘ ประโยค” ถ้าเป็นจริงตามนี้ ก็เป็นเปรียญไทย มิใช่เปรียญฝ่ายรามัญ) นี่ก็เป็นเหตุผลยืนยันอีก

^๕สุเขวณีย์ พลอยชุม, คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย, อธิบายเรื่องการสอบพระปริยัติธรรมใน ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา หน้า ๒๔๓-๒๔๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕๕-๒๕๖.

^๖ประวัติวัดบวรเมษนาคามย์, พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดบวรเมษนาคามย์, (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕), หน้า ๒๔.

ประการหนึ่งว่า การเรียนการสอนไ่พระปริยัติธรรม ฝ่ายรามัญนั้นคงจักได้มีมาอย่างต่ำก็ตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์

วิธีสอบเปรียญรามัญนั้น ปรากฏตามความในลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่า ในการสอบพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์รามัญนั้น มีพระเถระของทั้งสองฝ่าย คือทั้งรามัญและไทย ร่วมประชุมเป็นกรรมการฟัง (เพราะสมัยนั้นแปลปาก) พระนักเรียนแปลประโยคในคัมภีร์ตามที่ตนจับสลากได้เป็นภาษารามัญ เมื่อมีศัพท์อะไรที่แปลก กรรมการฝ่ายไทยจึงจะทักและให้กรรมการฝ่ายรามัญเป็นล่ามแปลความหมายของคำที่พระนักเรียนว่านั้นให้กรรมการฝ่ายไทยฟังว่าถูกต้องหรือไม่ เมื่อแปลเป็นภาษารามัญไปจนจบประโยคแล้ว พระนักเรียนก็ต้องบอกสัมพันธมคฺให้กรรมการฝ่ายไทยฟังอีกรอบหนึ่ง เพื่อจะได้ทราบว่าที่พระนักเรียนแปลเป็นภาษารามัญไปนั้น ถูกต้องตามความเกี่ยวเนื่องของศัพท์ต่าง ๆ ในประโยคที่แปลนั้นหรือไม่ เมื่อถูกต้องก็เป็นอันตัดสินว่าสอบได้ประโยคนั้น วิธีการสอบแบบนี้คงจักได้ใช้มาเป็นเวลานาน จนถึงตลอดสมัยรัชกาลที่ ๕ พอถึงรัชกาลที่ ๖ เป็นสมัยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงได้รับมหาสมณุตมาภิเษก ทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ประธานาธิบดีสงฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักร พระองค์ได้ทรงปรับปรุงการศึกษาของพระสงฆ์ให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น กล่าวคือทรงปรับปรุงการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี เริ่มแต่การปรับปรุงหนังสือที่ใช้เป็นหลักสูตรให้เหมาะสมยิ่งขึ้น เลิกหนังสือที่ไม่สมควรใช้เป็นหลักสูตรเสีย ใช้หนังสือใหม่แทน และเพิ่มหนังสือที่ควรจะเรียนในชั้นนั้น ๆ เข้าไปบ้าง เพื่อให้สมบูรณ์ของเปรียญในชั้นนั้น ๆ เป็นต้น และสุดท้ายก็ได้ทรงเปลี่ยนวิธีสอบจากการแปลปาก มาเป็นการสอบด้วยวิธีเขียน ตลอดถึงการทรงวางหลักเกณฑ์ในการตรวจการตัดสินได้ตก เป็นต้น ซึ่งยังถือเป็นแบบใช้กันสืบมาจนบัดนี้^{๑๑}

เมื่อทรงปรับปรุงการศึกษาของพระสงฆ์ไทยแล้ว ก็ทรงปรับปรุงการศึกษาของพระสงฆ์รามัญด้วย ในการครั้งนี้ ทรงมีพระปรารภว่า “เห็นว่าการเล่าเรียนของภิกษุสามเณร รามัญเสื่อมลง การที่อนุญาตให้แปลในภาษารามัญนั้น ไม่เป็นไปเพื่อเจริญความรู้แห่งพวกรามัญเลย ฝ่ายเราก็จัดการบำรุงไม่ถนัด ฝ่ายเขาก็ไม่สามารถพอจะบำรุงความรู้ของพวกตนเอง แลเป็นเหตุไม่ให้พวกรามัญเอาใจใส่ภาษาสำหรับบ้านเมือง”^{๑๒} ในบัดนี้พระราชคณะเปรียญรามัญเอง มีน้อย

^{๑๑}สุเชาวน์ พลอยชุม, คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖๑-๒๖๒.

^{๑๒}ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระองค์นั้น ที่ ๖๔/๑๖๕ ลงวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๐ ถึง พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ, อ้างใน สุเชาวน์ พลอยชุม, คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย, หน้า ๒๖๓.

รูป ทั้งไม่เป็นหลักฐานพอจะสอบความรู้ของพวกตนได้ เพียงแต่จะใช้เป็นล่ำมแปลเท่านั้นยังไม่เป็นที่ไว้ใจของท่านผู้สอบฝ่ายไทยเสียแล้ว ข้อนี้เป็นมานานหลายชั่วอริบดีแล้ว ท่านผู้สอบฝ่ายไทยสอบความรู้พวกรามัญนั้น ก็ได้แต่ฟังสัมผัสที่บอกในภาษามอญ เห็นศัพท์แปลถามบ้างห่างๆ เพียงเท่านี้ ก็เห็นความรู้พวกรามัญแล้ว ว่าเสื่อมทรามลงเพียงไร หากรู้ภาษารามัญด้วย คงจักได้พบยิ่งกว่านี้ เมื่อปล่อยไว้เช่นนี้ พวกรามัญเองก็ไม่สามารถบำรุงความรู้ปริยัติธรรมของตนให้เจริญ ฝ่ายไทยจะช่วยบำรุงก็ไม่รู้ภาษาของเขา^{๓๓} เพราะฉะนั้น ต่อมาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระองค์นั้น จึงทรงให้เลิกการสอบพระปริยัติธรรมแบบรามัญเสีย โดยทรงแสดงเหตุผลว่า “บรรพชิตรามัญเหล่านี้มิใช่ชาวต่างประเทศ เกิดในเมืองไทยนี้เองสืบมาหลายชั่วคนแล้ว ยังร้องว่าไม่ชำนาญภาษาไทย เอาอะไรมาพูด นักเรียนของเราผู้ออกไปศึกษาที่ยุโรป ต้องเรียนภาษาสำหรับบ้านเมืองของเขา ผิดกันมากกับพวกรามัญ ถ้าคิดจะบำรุงความรู้ของพวกบรรพชิตรามัญ นั้นเห็นควรเลิกการไล่ในภาษารามัญเสียทีเดียว

หากจะมีพระรามัญผู้มีความรู้บาลี ก็ทรงตั้งให้เป็นเปรียญยก เช่นนี้ดีกว่า เมื่อเลิกไล่ในภาษารามัญแล้ว จะจัดประโยครู้ธรรมขึ้นแทน เห็นว่ามีผลดีกว่า พระรามัญอยากจะเล่าเรียน ก็ให้เรียนเหมือนอย่างฝ่ายไทยด้วยประการทั้งปวง เช่นนี้จักเข้ากันได้กับการเล่าเรียนสามัญที่จะจัดเป็นพื้นของวัดทั่วไป ตลอดถึงการเรียนชั้นพิเศษ เพื่อเป็นเปรียญ^{๓๔} มาถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ก็ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนวิธีการสอบ คือเลิกวิธีแปลปาก ใช้วิธีแปลโดยวิธีเขียนหมดทุกประโยค ก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดได้ตามพระประสงค์ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การสอบโดยวิธีแปลปากที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามก็เป็นอันเลิกไป มารวมสอบที่วัดเบญจมบพิตรแห่งเดียว โดยวิธีแปลเขียนในการสอบแบบใหม่นี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเป็นอธิบดี สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ยัง) วัดโสมนัสวิหาร เป็นแม่กองแห่งกรรมการตรวจประโยคบาลี พระธรรมวโรดม (จำย) วัดเบญจมบพิตร เป็นแม่กองแห่งกรรมการตรวจประโยคธรรม เลิกกรรมการผู้นั่งฟังตามแบบเก่า ใช้กรรมการที่เลือกมาให้ตรวจใบตอบของนักเรียนแทน^{๓๕} วิธีการเหล่านี้ได้ใช้เป็นแบบของการสอบสนามหลวง ทั้งแผนกบาลีและแผนกนักธรรมของคณะสงฆ์สืบมาจนปัจจุบันนี้

^{๓๓}ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระองค์นั้น ที่ ๓๑/๗๒ ลงวันที่ ๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕ ถึงเจ้าพระยาวิจิตรวงศ์วุฒิไกร, อ้างใน สุเชาว์ พลอยชุม, คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย, หน้า ๒๖๓.

^{๓๔}ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ที่ ๖๔/๑๖๕ ลงวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๐ ถึง - พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์, อ้างใน สุเชาว์ พลอยชุม, คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย, หน้า ๒๖๔.

^{๓๕}ลายพระหัตถ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ที่ ๖๒/๕๕๑ ลงวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๕๕ ถึง พระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ, อ้างใน สุเชาว์ พลอยชุม, คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย, หน้า ๒๖๔.

การสอบพระปริยัติธรรมรามัญก็เป็นอันเลิกไปในปี ร.ศ.๑๓๐ (พ.ศ.๒๔๕๔) นี้เอง ดังปรากฏหลักฐานในลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ว่า “การสอบความรู้ในบัดนี้ ใช้เขียนแล้วทั้งนั้น ถึงในฝ่ายไทยก็ยังคงคิดจัดเข้าหา เป็นแต่จะค่อยผ่อนทำ ฝ่ายรามัญจะต้องจัดใหม่อยู่แล้ว เห็นควรจะจัดให้แปลโดยวิธีเขียนที่เดียวทุกประโยคไป วิธีที่จะให้เขียนแปลนั้น ก้อนุโลมตามแบบประโยค ๑ ฝ่ายไทยซึ่งจะคิดให้เขียน ฉันทขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต เพื่อจะจัดการนี้ในการสอบความรู้คราวหน้า”^{๑๖}

เมื่อเลิกการสอบแบบรามัญแล้ว ก็เป็นอันกล่าวได้ว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบรามัญในประเทศไทยได้เลิกล้มไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา พระภิกษุสาธณรามัญในประเทศไทย ก็หันมาศึกษาเล่าเรียนตามแบบไทย หรือตามหลักสูตรซึ่งได้ปรับปรุงแก้ไขตั้งขึ้นใหม่ โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทั้งปริยัติธรรมแผนกบาลี และปริยัติธรรมแผนกนักธรรมมาจนปัจจุบันนี้^{๑๗}

๓.๓ การปกครองของรามัญนิกายในประเทศไทย

การปกครองคณะสงฆ์รามัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น ได้แยกออกไปต่างหากจากคณะสงฆ์ไทย มีเจ้าคณะใหญ่ปกครอง และมีพระราชาคณะชั้นรอง ๆ ลงมาเป็นผู้ช่วยการคณะส่วนตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่มีพระสงฆ์รามัญอยู่ ก็ให้มีเจ้าคณะเมืองประจำเมืองนั้น ๆ ปกครองกันรอง ๆ ลงไป ดังปรากฏรายชื่อพระราชาคณะฝ่ายรามัญบางชื่อในบัญชีตำแหน่งพระราชาคณะในกรุงนอกกรุงครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ พระไตรสรณรัช วัดทองปู้ ขึ้นคณะซ้ายองค์หนึ่ง กับพระอรยรัช วัดจวงกรม ขึ้นคณะขวาองค์หนึ่ง^{๑๘} และในบัญชีรายชื่อเจ้าคณะเมืองในหัวเมืองปักษ์ใต้ที่ขึ้นคณะคามวาสีฝ่ายขาวครั้งกรุงศรีอยุธยา มีรายชื่อพระครูเจ้าคณะเมืองฝ่ายรามัญปรากฏอยู่หลายชื่อคือ พระครูรามัญญาธิบติ พระครูอินทมนิ ประจำเมืองกาญจนบุรี พระครูอินทเขตมา ประจำเมืองราชบุรี เป็นต้น^{๑๙} จะเห็นได้ว่า แม้คณะสงฆ์รามัญจะแยกออกไปปกครองกันเองต่างหากจากคณะสงฆ์ไทย โดยมีพระราชาคณะฝ่ายรามัญเป็นผู้ควบคุม แต่บรรดาพระสงฆ์เหล่านั้นยังต้องอยู่ภายใต้การปกครองของคณะสงฆ์ไทย กล่าวคือ พระราชาคณะ

^{๑๖}ลายพระหัตถ์ที่ ๓๑/๗๒ ลงวันที่ ๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕ ถึง เจ้าพระยาวิจิตรวงศ์ฤทธิไกร, อังใน สุขเขาน พลอยชุม, คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย, หน้า ๒๖๗

^{๑๗}สุขเขาน พลอยชุม, คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย, หน้า ๒๖๗.

^{๑๘}สมเด็จพระมหาพรตราชานุภาพ, ตำนานคณะสงฆ์, (พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๒๓, ๒๔.

^{๑๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

ฝ่ายรามัญจะแยกกันไปขึ้นกับคณะซ้ายข้าง คณะขวาข้าง แล้วแต่ว่าวัดที่ตนอยู่นั้นจะสังกัดในคณะไหน เพราะในสมัยอยุธยาการปกครองถือวัดเป็นหลัก และในการจัดคณะในสมัยอยุธยานั้น แบ่งพระราชอาณาออกเป็น ๓ คณะ แต่ละคณะจะมีเจ้าคณะเป็นหัวหน้า ดังนี้

๑. ความวสีฝ่ายซ้าย มีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณราชาธิบติ แห่งวัดมหาธาตุเป็นเจ้าคณะ และมีอำนาจคลุมไปถึงพระราชอาณาเขตคามวสีทั้งหมดในหัวเมืองเหนือ

๒. อริยวสีคณะกลาง เจ้าคณะคือ พระพุทธทาสเจ้าวัดโบสถ์ ควบคุมพระราชอาณาเขตคามวสีทั่วประเทศ

๓. ความวสีฝ่ายขวา มีพระวันรัต วัดป่าแก้ว หรือที่เรียกว่า วัดใหญ่ชัยมงคล เป็นเจ้าคณะ มีอำนาจคลุมไปถึงพระราชอาณาเขตคามวสีในหัวเมืองทางใต้ทั้งหมด^{๒๐}

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สภาพการณ์ของคณะสงฆ์ตกอยู่ในความวิปริตเสื่อมโทรมและระส่ำระสาย สืบเนื่องมาจากการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ และแม้ว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะทรงชวนช่วยฟื้นฟูขึ้นใหม่ แต่ยังไม่ทันจะเรียบร้อยพระองค์ก็เสด็จสวรรคต การคณะสงฆ์จึงทรุดลงไปอีก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงถือเป็นเรื่องรีบด่วนในการที่จะแก้ไขฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ขึ้นใหม่พร้อม ๆ กับการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมและการทะนุบำรุงประเทศด้านอื่น ๆ ได้ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราชและพระราชคณะที่ถูกสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถอดถอนโดยไม่มีความผิดให้กลับดำรงตำแหน่งเดิม และยังทรงทะนุบำรุงสังฆมณฑลให้มั่นคงกว่าแต่ก่อน ออกกฎหมายพระสงฆ์ รวบรวมและทำการสังคายนาพระไตรปิฎก เป็นต้น^{๒๑} ส่วนคณะสงฆ์รามัญซึ่งได้รับความเสียหายเช่นเดียวกันนั้น ปรากฏตามพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ว่า เมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ พระราชคณะฝ่ายรามัญยังไม่มีตัว ดังนั้นหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงแต่งตั้งพระเถรานุเถระฝ่ายไทยให้ดำรงสมณศักดิ์ต่าง ๆ ตามสมควรแก่คุณธรรมแล้ว ได้ทรงพระกรุณาให้จัดหาพระมหาเถระฝ่ายรามัญซึ่งรู้พระวินัยปริยัติได้ ๓ รูป ทรงตั้งเป็นพระมหาสุเมธจารย์องค์หนึ่ง พระไตรสรณฆ้ององค์หนึ่ง และพระสุเมธน้อยองค์หนึ่ง ครั้นเมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราชทรงสร้างวัดทองปู้ (วัดชนะสงคราม) ขึ้นใหม่ โปรดฯ ให้พระสงฆ์รามัญมาอยู่วัดทองปู้ และให้พระมหาสุเมธจารย์เป็นเจ้าอาวาส

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒-๔๓.

ให้พระไตรสรณัมไปอยู่วัดบางหลวง เป็นเจ้าคณะรามัญในแขวงเมืองนนทบุรีและสามโคก ส่วนพระสุเมธน้อยก็โปรดฯให้ครองวัดบางยี่เรือใน^{๒๒}

สำหรับการปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลนี้ ยังคงจัดตามแบบครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยมีการแก้ไขบ้างเล็กน้อย เช่น เปลี่ยนนามพระธรรมโศดม เจ้าคณะรองคามวาสีฝ่ายขวา เป็นพระธรรมอุคม และพระราชาคณะตำแหน่งพระอุบาฬี เป็นพระวินัยรักขิต ตลอดจนชื่อคณะที่เปลี่ยนไปเรียกว่า คณะเหนือ คณะใต้ ส่วนคณะกลางนั้นไม่ได้แยกไว้เป็นคณะต่างหาก คงไว้แต่ตำแหน่งพระพุฒาจารย์เจ้าคณะใหญ่ ซึ่งคงเป็นเพราะมีพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีน้อย ส่วนคณะสงฆ์รามัญก็ใช้การปกครองแบบเดียวกับที่ใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน และมีปรากฏนามเจ้าคณะใหญ่ว่า พระมหาสุเมธจารย์ ซึ่งภายหลังเปลี่ยนเป็น พระสุเมธจารย์ และมีเจ้าคณะรองหนึ่งตำแหน่งคือ พระคุณวงศ์ หรือพระกุดวงศ์ นอกจากนี้ยังมีพระราชาคณะชั้นรอง ๆ ลงมาช่วยราชการคณะอีกหลายรูป ตลอดจนพระครูเจ้าคณะเมืองประจำเมืองต่าง ๆ ที่มีวัดและฆราวาสอยู่แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าคณะสงฆ์รามัญสังกัดอยู่ในคณะใด สันนิษฐานว่าคงจะขึ้นต่อสมเด็จพระสังฆราชโดยตรง ดังจะเห็นได้จากข้อความตอนหนึ่งในกฎพระสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ว่า “ให้มอญลาวทั้งปวงฟังบังคับบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่ผู้เดียว”^{๒๓}

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้รวมพระอารามหลวงและวัดราษฎร์ในกรุงเทพฯเข้ามาเป็นคณะหนึ่งต่างหาก เรียกว่า “คณะกลาง” ขึ้นในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ดังนั้นการคณะสงฆ์จึงแยกเป็นคณะใหญ่ ๔ คณะ ได้แก่ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะอรัญวาสี (ซึ่งคงมีแต่ตำแหน่งเจ้าคณะ)^{๒๔} ส่วนคณะรามัญนั้นก็ได้รับรวมวัดที่พระสงฆ์เป็นรามัญเข้าไว้ด้วยกัน มีพระสุเมธจารย์เป็นเจ้าคณะเช่นเดิม และมีคำกล่าวว่าคณะสงฆ์รามัญได้ไปขึ้นกับคณะกลาง ทั้งนี้คงเป็นเพราะวัดชนะสงครามซึ่งเป็นวัดเจ้าคณะไปขึ้นกับคณะกลางนั่นเอง แต่ความจริงแล้วมีแต่วัดชนะสงครามกับวัดในเมืองนครเขื่อนขันธ์เท่านั้นที่ขึ้นคณะกลาง ส่วนวัดรามัญในเขตเมืองใดก็ขึ้นคณะเมืองนั้น และในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ยังได้มีการปรับปรุงคณะสงฆ์ครั้งสำคัญ คือ การปฏิรูปศาสนา ซึ่งมีผลทำให้เกิดนิกายใหม่ในวงการสงฆ์ไทย คือ ธรรมยุติกนิกาย ในการนี้พระสงฆ์รามัญได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิรูปอย่างสำคัญ^{๒๕}

^{๒๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑, (พระนคร : กุรุสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๓๐.

^{๒๓} สุภรณ์ โอเจริญ, มอญในเมืองไทย, หน้า ๑๘๘ – ๑๘๙.

^{๒๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานคณะสงฆ์, หน้า ๔๖.

^{๒๕} สุภรณ์ โอเจริญ, มอญในเมืองไทย, หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

ในรัชกาลที่ ๔ การปกครองคณะสงฆ์ทั้งฝ่ายไทยและรามัญยังคงใช้แบบที่เคยปฏิบัติมาในรัชกาลก่อน และมีการตั้งราชทินนามพระราชาคณะฝ่ายรามัญเพิ่มอีก ๒ ตำแหน่ง คือ พระรามัญมุณี และพระรามัญมหาเถร^{๒๖}

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แม้ว่าการคณะสงฆ์จะยังคงแยกเป็น ๔ คณะเช่นเดิม แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย คือได้เพิ่มคณะธรรมยุตขึ้นมากคณะหนึ่งแทนคณะอรัญวาสี และให้คณะอรัญวาสียุบไปพร้อมกับคณะธรรมยุต โดยเพิ่มตำแหน่งพระอุปาภิคุณูปมาจารย์เป็นเจ้าคณะรองฝ่ายอรัญวาสี คู่กับพระสาสนโสภณ เจ้าคณะรองคณะธรรมยุต ส่วนคณะเหนือ คณะกลาง และคณะใต้นั้นให้คงไว้ตามเดิม ฝ่ายคณะสงฆ์รามัญนิกายในรัชกาลนี้ก็ยังคงแยกย้ายไปขึ้นอยู่กับคณะทั้ง ๔ แต่ปรากฏว่าการศึกษาล่าเรียนของคณะสงฆ์รามัญร่วงโรยไปมาก เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ จึงเห็นควรที่จะรวมคณะรามัญนิกายทั้งในกรุงและหัวเมืองที่ขึ้นคณะต่าง ๆ เข้าด้วยกัน แล้วยกไปขึ้นคณะธรรมยุต เพราะมีวิธีการคณะแบบเดียวกัน เพื่อจะได้ปรับปรุงการศึกษาให้ดีขึ้น และจะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตั้ง พระสุเมธอาจารย์ขึ้นเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะรามัญตามเดิม และให้พระคุณวงศ์เป็นเจ้าคณะรอง ด้วยเห็นว่าพระสุเมธอาจารย์มีพรรษาอายุมากและหมั่นในการศึกษา ประกอบกับตำแหน่งพระสุเมธอาจารย์นี้เป็นตำแหน่งใหญ่ฝ่ายรามัญ มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๕ รูป ทั้งพระสุเมธอาจารย์เองก็มีความประพฤติเรียบร้อยขึ้น หลังจากที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้กลับมาดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตามเดิมแล้ว พระสุเมธอาจารย์ได้มีหมายไปยังพระคุณวงศ์ให้ส่งบัญชีจำนวนวัดรามัญ เจ้าอาวาส เจ้าอธิการ ตลอดจนพระสงฆ์สามเณรที่ขึ้นกับพระคุณวงศ์ไปยังพระสุเมธอาจารย์ เพื่อจะได้รวบรวมส่งให้กับกรมสังฆการี กระทรวงธรรมการ แล้วจึงยกไปรวมกับธรรมยุตอีกทีหนึ่ง

ฝ่ายพระคุณวงศ์ซึ่งคงจะเคยมีเรื่องขัดแย้งกับพระสุเมธอาจารย์มาก่อน ก็ไม่ยอมปฏิบัติตามและ ไม่ยอมขึ้นกับพระสุเมธอาจารย์ ต่างฝ่ายต่างเกี่ยงแย่งจะเอาชนะซึ่งกันและกัน กรมสังฆการีจึงต้องทำการไต่เถียงและรับเป็นผู้บังคับบัญชาพระคุณวงศ์ โดยเป็นผู้เรียกเก็บบัญชีวัดมอญที่เคยขึ้นกับพระคุณวงศ์ทั้งหมด สำหรับพระสุเมธอาจารย์นั้นก็ให้เป็นผู้จัดการคณะรามัญอื่น ๆ^{๒๗}

ส่วนการยกคณะสงฆ์รามัญไปรวมกับคณะธรรมยุตก็มีอุปสรรคไม่สามารถจัดการให้ลุล่วงไปได้ เนื่องจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตไม่เต็มพระทัยที่จะรับเพราะเป็นภาระหนัก และการล่าเรียนฝ่ายรามัญก็ต้องจัดใหม่

^{๒๖} เจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร, ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์, (กรุงเทพมหานคร : โรพิมพ์ไทย, ๒๔๕๗), หน้า ๑๖๕.

^{๒๗} สุภรณ์ โอเจริญ, มอญในเมืองไทย, หน้า ๑๕๐-๑๕๓.

ให้เป็นแบบไทยทั้งหมด สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงมอบคณะรามัญให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร เจ้าคณะรองปกครอง พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร ก็ไม่ได้มีพระทัยเช่นกัน ทรงอ้างว่า คณะรามัญกับวัดชนะสงครามนั้นมีขอบเขตและปริมาณงานมากเกินไปที่จะดูแลรักษาได้ จึงทรงเห็นสมควรให้ขึ้นอยู่ในคณะมหานิกายไปตามเดิม ในที่สุดกรมสังฆการีจึงต้องรับหน้าที่ในการปกครองคณะรามัญทั้งหมดที่ถอนมาจากคณะเหนือคณะกลางและคณะใต้ และการตั้งราชการในคณะรามัญนั้น กรมสังฆการีต้องตั้งไปทั้ง ๒ ฝ่ายคือ ฝ่ายพระสุเมธอาจารย์และฝ่ายพระคุณวงศ์^{๒๘}

กล่าวได้ว่าการที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ขอพระราชทานฯ ให้พระสุเมธอาจารย์กลับมาเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะรามัญอีกครั้งหนึ่งนั้น เป็นความผิดพลาดอย่างยิ่ง เพราะนอกจากพระสุเมธอาจารย์จะไม่สามารถปกครองคณะสงฆ์รามัญให้เป็นระเบียบเรียบร้อยแล้ว ยังก่อให้เกิดความแตกร้าววิวาทกันภายในหมู่คณะอีกด้วย บรรดาวัดที่ได้รับความกดขี่และความอยุติธรรมจากการปกครองของเจ้าคณะ พวกเขาร้องเรียนมายังกรมสังฆการีให้ทำการวินิจฉัยไต่สวนอยู่เสมอ ๆ ยิ่งไปกว่านั้นใน พ.ศ. ๒๔๔๐ วัดรามัญบางวัดที่ไม่พอใจการปกครองของพระสุเมธอาจารย์ ได้พากันเลี้ยวออกจากการปกครองของเจ้าคณะ โดยการไปบวชแปลงเป็นธรรมยุตและขอขึ้นกับคณะธรรมยุต ดังปรากฏในลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่า “เมื่อก่อนแต่จัดการคณะมณฑล พวกพระรามัญพากันเห็นไปว่า เจ้าคณะรามัญประพฤติไม่เป็นธรรมในพวกของตนเอง จึงหาทางหลบหนีออกจากอำนาจ ทางนี้ (หนี) ก็คือเข้าไปในหมู่พระธรรมยุติกฯ จึงเข้าหาพระธรรมราชานุวัตร (คำย) และขอแปลงเป็นพระธรรมยุต” วัดรามัญที่แปลงเป็นธรรมยุตแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับให้ขึ้นอยู่ในคณะธรรมยุต แต่มีจำนวนไม่มากนัก ถึงกระนั้นก็ยังมีพระรามัญที่แปลงเป็นธรรมยุตบางสำนักมีความประพฤติไม่ถูกต้องตามธรรมเนียมของคณะธรรมยุต สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงไม่ทรงรับสำนักนั้น ๆ เข้าอยู่ในสังกัดของคณะธรรมยุต ได้ทรงเรียกพระสงฆ์เหล่านั้นว่า “รามัญแปลง” หรือ “มอญแปลง”^{๒๙}

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีการปรับปรุงการปกครองคณะสงฆ์ครั้งสำคัญนั่นคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ได้มอบอำนาจสิทธิขาดในการปกครองบังคับบัญชาคณะสงฆ์แก่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทั้งนี้ ก็เนื่องจากแต่โบราณนั้นการปกครองดูแลคณะสงฆ์ในประเทศไทย ถือเป็นพระราชภาระของพระองค์

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

พระมหากษัตริย์ ในฐานะทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก โดยมีสังฆการีธรรมการเป็นผู้สนองพระบรมราชโองการ แม้จะมีสมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงอยู่ในฐานะมหาสังฆปริณายกก็จริง แต่ในทางพฤตินัยแล้ว สมเด็จพระสังฆราชไม่มีอำนาจในการบริหารบังคับบัญชา ต่อมามอบกระทรวงธรรมการ อำนาจการบังคับบัญชาคณะสงฆ์ก็ตกอยู่แก่เสนาบดี กระทรวงธรรมการเท่ากับว่าคณะสงฆ์ต้องถูกปกครองโดยคฤหัสถ์ และเป็นไม่รู้ไม่เข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับพระคัมภีร์ ภาวการณ์คณะสงฆ์จึงเสื่อมโทรมมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งได้ทรงพระราชทานอำนาจดังกล่าวข้างต้น ใน พ.ศ.๒๔๕๕ (ร.ศ.๑๓๑) ตั้งแต่นั้นมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ทรงเป็นสมเด็จพระสังฆราชแห่งพระสงฆ์ไทยองค์แรก ทรงมีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองคณะสงฆ์และทรงเป็นผู้ทำให้พระสงฆ์ได้ปกครองตนเองโดยเป็นอิสระตั้งแต่นั้นมาจนบัดนี้

เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงมีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองคณะสงฆ์แล้วพระองค์ก็ทรงพยายามปรับปรุงการคณะสงฆ์ให้รุ่งเรืองในทุกทาง ทรงวางระเบียบการเทียบตำแหน่งทางฝ่ายบริหารกับฝ่ายปริยัติได้ทรงคิดแบบดวงตราประจำตำแหน่งเจ้าคณะต่าง ๆ ใหม่ทั้งหมด เพื่อความเป็นระเบียบและเหมาะสม ส่วนคณะสงฆ์รามัญในระยะนี้ลดจำนวนลงไปมาก วัดรามัญส่วนมากมักจะมีพระสงฆ์ไทยเข้าไปอยู่แทนที่พระสงฆ์รามัญและมีจำนวนมากกว่าพระสงฆ์รามัญด้วย สถานการณ์เช่นนี้คงจะเริ่มมาตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ ๔ แล้ว คือจะเห็นได้จากความเป็นไปของวัดชนะสงครามซึ่งเป็นวัดรามัญที่เป็นพระอารามหลวงและเป็นที่สถิตของเจ้าคณะใหญ่รามัญหลายองค์ ก็ได้กลายเป็นวัดพระสงฆ์ไทย เพราะมีพระสงฆ์ไทยมากกว่าพระสงฆ์รามัญ^{๓๐}

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ แบ่งการปกครองออกเป็น ๔ คณะคือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะธรรมยุต และคณะกลาง ตามพระราชบัญญัตินั้นได้กำหนดให้มีเจ้าคณะปกครองลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ คือ มีเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง เจ้าคณะหมวด และเจ้าอาวาส คณะสงฆ์รามัญนิกายก็มิได้แยกเป็นคณะหนึ่งต่างหากเพราะ “พระสงฆ์ในคณะนี้ไม่เจริญด้วยคุณธรรม และมีจำนวนน้อย เจ้าคณะเอาไว้ไม่อยู่ จึงไม่ได้รับยกย่องเป็นคณะต่าง วัดรามัญอยู่ในเขตเมืองใดคณะใด ก็ขึ้นเมืองนั้นคณะนั้น คณะรามัญเป็นอันมีแต่ชื่อ” ดังนั้นตามพระราชบัญญัติฉบับนี้จึงทำให้ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญสิ้นสภาพไปด้วย และไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีพระเถระรามัญรูปใดได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนี้อีก หรือหากว่าจะมีผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระราชาคณะที่พระสุเมธาจารย์ต่อมาก็คงจะไม่ได้เป็น “รามัญสงฆคณาธิบดี” ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญ

^{๓๐}พระครูโชติธรรมสุนทร (พระมหาช่วง อุ่เจริญ), รามัญญานุสรณ์, (กรุงเทพมหานคร : วัดอาวุธวิกสิตาราม, ๒๕๓๕), หน้า ๓๓-๓๔.

ดังแต่ก่อน พระสุเมธราชจารย์เจ้าอาวาสวัดชนะสงครามที่มีเรื่องวิวาทกับพระคุณวงศ์ จึงเป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญองค์สุดท้าย^{๓๑}

การเข้ามาของพระสงฆ์มอญ ทำให้เกิดคณะสงฆ์รามัญนิกายในประเทศไทย ซึ่งแยกย้ายไปอยู่ตามวัดมอญประจำหมู่บ้าน เพื่อทำหน้าที่ในการประกอบพิธีทางศาสนาและเทศนาสั่งสอนโดยใช้ภาษาและพิธีกรรมแบบมอญ แม้ว่าคณะสงฆ์รามัญนิกายจะแยกออกต่างหากจากคณะสงฆ์ไทย มีเจ้าคณะใหญ่และมีพระราชคณะขึ้นรอง ๆ ลงมาเป็นผู้ช่วย^{๓๒} คณะสงฆ์รามัญก็ยังคงแยกย้ายกันขึ้นกับคณะสงฆ์ไทยคณะใดคณะหนึ่ง วัดและคณะสงฆ์รามัญต้องรับนโยบายต่าง ๆ จากวัดและพระสงฆ์ไทย ซึ่งเป็นนโยบายจากรัฐนั่นเอง ขณะเดียวกันทางราชการก็เป็นผู้อุปถัมภ์วัดต่าง ๆ นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ยังเป็นผู้แต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชและพระราชคณะทั้งไทยและมอญ การจัดปกครองคณะสงฆ์ดังกล่าว ทำให้พระสงฆ์มอญได้ใกล้ชิดกับพระสงฆ์ไทยมากขึ้น ส่งผลให้วัดและพระมอญค่อย ๆ ผสมกลมกลืนเป็นไทย

นโยบายของรัฐด้านศาสนาในระยะหลังต่อมา ก็มีส่วนเร่งให้วัดและพระมอญผสมกลมกลืนเป็นไทยมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ ซึ่งมีผลให้คณะสงฆ์รามัญนิกายเหลือแต่ชื่อ เพราะมิได้แยกเป็นคณะหนึ่งต่างหากดังแต่ก่อน แต่ให้ไปขึ้นกับเมืองหรือคณะตามเขตที่วัดนั้น ๆ ตั้งอยู่ และตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญนิกายก็ถูกยุบไปด้วย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ยกเลิกการศึกษาพระปริยัติธรรมแบบรามัญ ให้พระภิกษุสามเณรรามัญในประเทศไทยศึกษาเล่าเรียนตามแบบไทยโดยใช้หลักสูตรเดียวกับพระภิกษุไทย นโยบายดังกล่าวมีผลปรากฏในปัจจุบัน คือพระสงฆ์มอญและวัดมอญบางแห่งแทบจะไม่มีลักษณะแตกต่างกับพระสงฆ์ไทยและวัดไทยเลย เช่น วัดปทุมทอง วัดสำแลบนฝั่งตะวันออกของกรุงเทพมหานคร ในจังหวัดทุมธานี เป็นวัดมอญที่กลายเป็นไทย เพราะไม่มีการสวดหรือเทศน์แบบมอญเลย^{๓๓}

๓.๔ รามัญนิกายในปัจจุบัน

ครั้นถึงรัชกาลปัจจุบัน การปกครองคณะสงฆ์ได้ดำเนินตามพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ เรื่อยมาและได้เปลี่ยนการปกครองแยกตามนิกาย ในปี ๒๔๙๔ ดังกล่าวแล้วจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๕ การปกครองคณะสงฆ์ได้มีการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่ง คือได้

^{๓๑}สุภรณ์ โอเจริญ, มอญในเมืองไทย, หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

^{๓๒}ดู รายชื่อพระราชคณะฝ่ายรามัญ และรายชื่อเจ้าคณะเมืองในหัวเมืองปักษ์ใต้ ได้ใน สมเด็จพระมหาธีรราชูปถัมภ์, ตำนานคณะสงฆ์, (พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๒๓, ๒๗-๒๘.

^{๓๓}สุภรณ์ โอเจริญ, มอญในเมืองไทย, หน้า ๒๘.

ประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๓ ซึ่งก็คือพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน การปกครองคณะสงฆ์กลับไปใช้แบบมีมหาเถรสมาคม สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคม กรรมการมหาเถรสมาคม ประกอบด้วย สมเด็จพระราชาคณะซึ่งเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง ๖ รูป และกรรมการที่สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งอยู่ในตำแหน่งคราวละ ๒ ปี อีก ๘ รูปเป็นฝ่ายมหานิกาย ๔ รูป โดยนิตินัย คณะสงฆ์มีคณะเดียวคือ คณะสงฆ์ไทย แต่โดยพฤตินัยแล้วยังคงแยกเป็น ๒ คณะอยู่คือ คณะธรรมยุตกับคณะมหานิกาย การปกครองในส่วนภูมิภาคก็ปกครองตามนิกายเหมือนครั้งใช้พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ฉบับก่อน แต่การบริหารส่วนกลางอยู่ในมหาเถรสมาคม

ในสมัยปัจจุบันวัดพระสงฆ์รามัญโดยทั่วไปมีพระสงฆ์ไทยรวมอยู่ด้วยมาก ทั้งนี้เพราะวัดบางวัดตั้งอยู่ในชุมชนที่เป็นชาวไทย แต่ชาวไทยกับชาวมุสลิมก็ยังคงเป็นคนไทยเช่นเดียวกัน ฉะนั้นพระไทยกับพระรามัญจึงไม่แปลก เพียงแต่ปัจจุบันนี้ไม่มีตำแหน่ง พระราชาคณะฝ่ายรามัญในราชทินนามที่เคยมีมาแต่โบราณ พระราชาคณะฝ่ายรามัญที่ได้รับแต่งตั้งในระยะนี้ก็พระราชทานแต่งตั้งในราชทินนามที่เป็นสาธารณแก่พระสงฆ์ทั่วไป พระสงฆ์รามัญได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัยมาแต่โบราณและถือว่าเป็นพระธรรมวินัยที่ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์รามัญนั้นในครั้งแรกก็เป็นไปตามแบบอาณาจักรรามัญ ทั้งนี้ เพราะบวชมาจากอาณาจักรรามัญโดยตรงทั้งวัตรปฏิบัติและการสังฆวิสัย (การสวดมนต์) หรือที่เรียกกันว่า “มอญนอก” ในชั้นแรก ๆ ที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยจึงรวมกันอยู่เป็นเอกเทศในพวกเดียวกัน เพราะยังไม่เข้าใจภาษาไทยได้ดีพอทั้งสังฆกรรมและการสังฆวิสัยต่าง ๆ ก็ใช้ภาษามอญเป็นพื้น และวัดมอญส่วนมากก็อยู่ในชุมชนที่เป็นชาวมอญอีกด้วย ซึ่งคงเป็นเช่นนั้นเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระสงฆ์รามัญได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ไทยมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการปกครอง คือต้องไปรวมกับ คณะใดคณะหนึ่ง ดังได้กล่าวมาแล้วประกอบกับผู้ที่เข้าบรรพชาอุปสมบทในคณะสงฆ์รามัญในระยะหลังก็เป็นผู้ที่เกิดในประเทศไทยเป็นส่วนใหญ่มีความรู้ ความสามารถใช้ภาษาไทยได้ ก็เหมือนกับคนไทยทั่วไป การบางอย่างจึงอนุวัติตามอย่างไทย แต่ส่วนใหญ่ก็ยังรักษาแบบรามัญเอาไว้ ดังปรากฏหลักฐานว่าในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น พระสงฆ์รามัญในประเทศไทยได้กระทำสังฆกรรม โดยเฉพาะในการบรรพชาอุปสมบททั้งแบบรามัญ (ใช้สำเนียงรามัญ) และแบบมคธ (ใช้สำเนียงมคธ) ต่อมาใน พ.ศ.๒๔๔๐ (ร.ศ.๑๖) เมื่อเกิดคณะรามัญธรรมยุตนั้น วัดรามัญที่แปลงเป็นธรรมยุตก็ขึ้นตรงต่อธรรมยุต ระเบียบพิธีการบางอย่างจึงอนุวัติตามอย่างธรรมยุต บางอย่างก็คงเดิม ส่วนวัดรามัญที่มีได้แปลงเป็นธรรมยุตก็ไปขึ้นกับมหานิกาย จึงได้ อนุวัติตามอย่าง

ของคณะมหานิกายและร่วมสังฆกรรมกับคณะมหานิกาย พ.ศ.๒๕๔๕ คณะรามัญธรรมยุตโอนเข้าสังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุต^{๓๔}

๓.๕ สรุป

การเข้ามาสู่ประเทศไทยของรามัญนิกาย พร้อม ๆ กับครั้งรามัญอพยพเข้ามาเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยา นับแต่ไทยได้รับพระพุทธศาสนาจากลังกาผ่านมอญที่เรียกว่า “รามัญนิกาย” เข้ามาเผยแพร่ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ดังเห็นได้เด่นชัดจากการอพยพครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา ได้มีพระเถระมอญชั้นผู้ใหญ่คือ พระมหาเถรคันฉ่อง และพระภิกษุสามเณรรามัญอื่น ๆ ร่วมขบวนอพยพเข้ามาพร้อมกันสมเด็จพระนเรศวร โดยสมเด็จพระมหาธรรมราชา โปรดเกล้าฯพระราชทานที่สำหรับสร้างวัดถวายคณะสงฆ์รามัญ และทรงตั้งพระมหาเถรคันฉ่องให้เป็นพระราชาคณะเจ้าคณะสงฆ์รามัญ เพื่อปกครองพระสงฆ์มอญด้วยกันเอง โดยพระสงฆ์มอญศึกษาพระวินัยเป็นสำคัญ จึงสอบแต่คัมภีร์พระวินัยปิฎก เดิมกำหนดเป็น ๓ ประโยค ภายหลังเพิ่มประโยคขึ้นอีกประโยคหนึ่ง จึงรวมเป็น ๔ ประโยค

การปกครองคณะสงฆ์รามัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้แยกออกไปต่างหากจากคณะสงฆ์ไทย มีเจ้าคณะใหญ่ปกครองและมีพระราชาคณะชั้นรอง ๆ ลงมาเป็นผู้ช่วย ส่วนตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่มีพระสงฆ์รามัญอยู่ ก็ให้มีเจ้าคณะเมืองประจำเมืองนั้น ๆ ปกครองกันรอง ๆ ลงไป ในสมัยปัจจุบันวัดพระสงฆ์รามัญโดยทั่วไปมีพระสงฆ์ไทยรวมอยู่ด้วยมาก ทั้งนี้เพราะวัดบางวัดตั้งอยู่ในชุมชนที่เป็นชาวไทย แต่ชาวไทยกับชาวมอญก็ยังคงเป็นคนไทยเช่นเดียวกัน ฉะนั้นพระไทยกับพระรามัญจึงไม่แปลก เพียงแต่ปัจจุบันนี้ไม่มีตำแหน่งพระราชาคณะฝ่ายรามัญในราชทินนามที่เคยมีมาแต่โบราณ พระราชาคณะฝ่ายรามัญที่ได้รับแต่งตั้งในระยะนี้ ก็พระราชทานแต่งตั้งในราชทินนามที่เป็นสาธารณะแก่พระสงฆ์ทั่วไป

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔ - ๓๕.